

ІНТОНАЦІЙНА ВИРАЗНІСТЬ МОВЛЕННЯ ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ МАЙБУТЬОГО ВЧИТЕЛЯ

У статті розкривається сутність та шляхи розвитку інтонаційної виразності мовлення як засобу розвитку емоційної сфери особистості майбутнього вчителя.

Ключові слова: мовлення, педагогічне мовлення, виразність мовлення, інтонаційна виразність мовлення.

В статье рассмотрены проблемы интонационной выразительности речи как важного средства гармонизации интеллектуального и эмоционального факторов эффективности педагогической деятельности.

Ключевые слова: речь, педагогическая речь, выразительность речи, интонационная выразительность речи.

In the article essence and ways of development of intonation expressiveness of broadcasting opens up as to the mean of development of emotional sphere of personality of future teacher.

Keywords: speech, pedagogical speech, expressiveness to speech, intonation expressiveness to speech.

Постановка проблеми. На сьогоднішньому етапі розвитку суспільства, у час духовного відродження народу, реформування освіти на засадах демократизму та гуманізму, вагомою гранню професіоналізму педагога є

формування творчої особистості учня засобами живого переконливого слова. Крізь призму мовленнєвої діяльності простежується характер навчально-виховної роботи вчителя, стиль його спілкування, рівень загальної культури. Важко переоцінити вплив мови вчителя на пізнання учнями навколишньої дійсності, їх ставлення до природи, людей. В. О. Сухомлинський писав: «Слово вчителя як інструмент впливу на учня, нічим не замінити. Мистецтво виховання включає насамперед мистецтво говорити, звертатися до людського серця» [5, с. 331]. Великий педагог наголошував, на тому що « кожне слово, яке звучить в стінах школи, повинно бути продуманим, мудрим, цілеспрямованим» [5, с. 399].

Але, щоб ученя відчував, переживав слово, а не просто фіксував його як зовнішню інформацію, воно повинно впливати не лише на розум, а й на емоційну сферу. Практика свідчить, що учні важко сприймають зміст інформації не через те, що вчитель нею погано володіє, а через те, що не знайдено адекватного думці мовного оформлення, єдності наукової доказовості й емоційної виразності. Теоретичний аналіз і практика дозволили установити, що у значної частини вчителів склалася стійка, багато в чому нерациональна, інтуїтивна модель мовленнєвої діяльності, в основі якої лежать закріплені індивідуальним досвідом, часто невірні, а інколи і шкідливі навички мовлення.

Аналіз останніх публікацій. Професійно обумовлена специфіка мовленнєвої експресії має свої історичні корені. До нас дійшли повідомлення, що коли до Сократа привели людину, про яку він мав виразити власну думку, мудрець довго дивився, а потім вигукнув: « Та говори ж ти на кінець, щоб я міг пізнати тебе» [2, с.3-4]. Проблема емоційного аспекту мовленнєвої діяльності завжди знаходилася в центрі уваги як науковців, так і педагогів-практиків. Теоретичні основи мовленнєвої діяльності розроблені Ф. Н. Гоноболіним, І. А. Зимньою, М. С. Каганом, Л. Г. Коваль, О. М. Леонтєвим, С. Л. Рубінштейном; питання виразності мовлення були предметом дослідження Н. В. Вербової, В. О. Кан-Калика, А. Й. Капсьої, Т. А. Ладженської, З. В. Савкової, та ін.; проблема інтонаційної виразності мовлення знайшла своє відображення в працях І.С. Каминського, В. О. Кан-Калика, Г. М. Сагач, К. С. Станіславського.

Проте питання формування інтонаційної виразності мовлення майбутнього вчителя в навчальному процесі вузу не найшла належного відображення в науковій літературі.

Мета статті. Розкрити сутність інтонаційно виразного мовлення та шляхи його формування у студентів у навчальному процесі вузу.

Виклад основного матеріалу. Основою смислового змісту мови, вказує С. Л. Рубінштейн, є те, що вона означає. Але завдяки тому, що мова містить у собі виразні моменти, справжнє розуміння її досягається не тільки знанням предметного значення слів, уживаних у ній, але й інтерпретаці-

сю цих виразних моментів, які розкривають внутрішній зміст, вкладений у неї мовцем [4, с. 449]. Зміст і почуття в мовленні передаються не тільки за допомогою слів, але і завдяки різноманітним інтонаціям

В основі інтонаційної виразності мовлення лежить голос, який об'єктивує зміст мови і за допомогою якого здійснюється передача емоційного звукового її контексту. Інтонаційного забарвлення мовленню надають певні особливості звучання голосу: висота звуку (підвищення, зниження), що передає мелодику мовлення; сила звуку (посилення, послаблення), що зумовлює динаміку мовлення, темп і ритм мовлення (що визначає швидкість вимовляння звуків), тембр мовлення (надає йому емоційного забарвлення). Інтонаційній виразності мовлення значною мірою сприяє володіння фразовим, логічним наголосом, логічною і психологічною паузою. Сукупність цих компонентів, які визначаються змістом і метою висловлювання, дає можливість знайти точну мовленнєву інтонацію, яка формує манеру говоріння, відображаючи певні почуття мовця, емоційний смисл висловлювання.

Тому, інтонаційні «рисунки» висловлювань багаточисленні, різноманітні і надто чутливі до інформації, яка виголошується. Так, в дослідженні Є. І. Каминського виділено 5 параметрів мовленнєвої експресії вчителя: емоційна насиченість мовлення (емоційне або неемоційне); ступінь емоційного збудження мовця (спокійне, мляве, бадьоре); емоційний стан мовця (здивований, сердитий, радісний, переляканий тощо); відношення мовця до співбесідника (вимогливе, поблажливе, владне, дружлюбне, привітливе); відношення мовця до змісту мови і процесу спілкування (зацікавлене, пристрасне, захоплююче [3, с. 15].

Інтонаційно оформлене мовлення є показником культури почуттів і емоційних міжособистісних відносин. Саме цим пояснюється велика роль інтонації як виразного засобу мовлення і як засобу, що посилює її вплив на свідомість учнів. Тому у підготовці майбутнього вчителя до професійної педагогічної діяльності дослідники значне місце відводять розвитку інтонаційної виразності мовлення.

Спостереження за мовленнєвою діяльністю студентів, проведене спеціальне дослідження показало, що найбільш масовим типовим недоліком мовлення є сухість і монотонність. Крім того, в процесі побутового мовлення, яке відтворює внутрішній стан, думки, почуття студента, виразність народжується безпосередньо. А в професійній діяльності, з передачею змісту «чужої» мови, становище ускладнюється і мова часто стає монотонною, що викликає негативне ставлення учнів до неї, утруднює спілкування, або робить його взагалі неможливим. При цьому зазначимо, що переконування студентів у тому, що невміння говорити виразно має своїм наслідком слабкий вплив мовлення на учнів, більшістю не визнається.

Тому у навчальному процесі студентів необхідно вчити мовленнєвій експресії. На основі великого емпіричного матеріалу встановлено, що вміння доволіно використовувати голосову інтонацію для вираження переживань, може досягти високого рівня, тобто інтонація має свою «технологію» формування. А. С. Макаренко, неодноразово підкреслював, що він став «справжнім майстром тільки тоді, коли навчився говорити «Іди сюди» з 15–20 відтінками» [1, с. 321].

Оволодіння умінням вербальної комунікації досягається різними шляхами. Мовна діяльність супроводжує навчально-виховний процес, включаючи студентів у безперервне спілкування в системі «викладач-студент».

Але на емоційні моменти свого мовлення і студентів значна частина викладачів не звертає належної уваги. Відсутність вимогливості викладачів вузу до якості мовлення студентів, недостатній рівень сформованості мовної майстерності у частини викладачів, призводить до того, що студенти часто перебувають у мовному середовищі, яке не вчить відчувати слово і передати почуття в мові. А без глибокого проникнення в емоційне забарвлення мови немає і глибокого розуміння вираженої в ній думки.

Більш ефективний шлях – цілеспрямоване оволодіння знаннями, уміннями та навичками мовних засобів інтонаційної виразності мовлення. Цей шлях створює умови для виявлення прогалин у знаннях і недостатньо сформованих уміннях мовленнєвої діяльності, сприяє удосконаленню мовленнєвої експресії. Основне завдання у формуванні інтонаційної виразності мовлення полягає в тому, щоб навчити студентів виражати емоції за допомогою інтонації та розпізнавати їх при сприйнятті мови. З метою формування вмінь інтонаційної виразності доцільно використовувати серію методик: виголошення окремих слів, фраз з різною інтонацією, фонотренінг, «режисерські ремарки», сприйняття і характеристика інтонацій у мовленнєвій діяльності залежно від ситуації, виголошення емоційно насичених текстів. Розчленування елементів інтонації здійснювалося з метою підвищення ефективності оволодіння ними. Формування вмінь використовувати інтонаційні засоби в усній мові як нерозділене ціле, здійснювалося в процесі мікрОВикладання, участі в рольових і ділових іграх, дискусіях, диспутах, коли студенти мали можливість «чужу» мову зробити своєю.

В ході проведеного дослідження було встановлено, що шлях до інтонаційної виразності мовлення лежить також через вміння вчителя бачити образно те, про що він говорить. К. С. Станіславський писав, що для того, щоб зробити слово дійовим, навчитись за його допомогою впливати на партнера, мова повинна спиратися на передачу йому конкретних «видінь» як образних уявлень. Техніка створення «кінострічки видінь» є для майбутнього вчителя важливою передумовою перетворення авторського «чужого» тексту в свій «живий» текст. «Видіння» впливають на інтонаційну ви-

разність мовлення. Тому сформовані у студентів уміння малювати словом зорові образи допомагають переживати текст, а не тільки розуміти його.

Аналіз мовної діяльності студентів в процесі експерименту засвідчив, що ефективність формування інтонаційної виразності мовлення значною мірою залежить від співвідношення емоційної та інтелектуальної сфер у розвитку особистості студента. Виходячи з цього виділяються різні групи студентів. Одну групу складають студенти з розвинутим емоційним сприйняттям, яке дає їм можливість відносно легко засвоювати і відтворювати емоційний контекст тоді, коли він збігається зі змістом слів. Проте вони відчують значні труднощі, якщо треба свідомо пояснити, чому саме дане слово, вислів носять таке емоційне забарвлення. Надмірна інтелектуалізація мови характерна для «мислячих» студентів. Зміст матеріалу студенти цієї групи викладають свідомо, але дуже сухо. Емоційний контекст сприймається ними відносно легко тільки тоді, коли він протилежний змістові слів і емоційне переживання можна визначити на основі словесного аналізу. Третю групу становлять студенти, для яких характерне взаємне доповнення емоційної виразності і усвідомлення змісту мови. Смысловий бік мови, збагачений емоційно, робить її виразною і сприяє розумінню емоційного контексту і його відтворенню.

Висновки. Проведене дослідження підтверджує висновок, що виразність мовлення – індивідуальна особливість мови, яка потребує вміння інтерпретації підтексту, що неможливе без емоційного переживання слова. Інтонаційна виразність зменшує невідповідність між предметом мовлення і його зовнішньою формою вираження, внаслідок чого наукова доказовість супроводжується експресивністю мовлення.

Література

1. Макаренко А. С. О моем опыте / А. С. Макаренко. – М. : Педагогика, 1984. – С. 261. – (Пед. сочинения: в 8 т. / А. С. Макаренко: т.4).
2. Морозов В. П. Тайны вокальной речи / В. П. Морозов – Л., 1967. – 152с.
3. Каминский Е. И. Психологические особенности интонационной выразительности речи, ее восприятия и воздействия : автореф. дис. на соискание степени канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогическая и возрастная психология» / Е. И. Каминский. – Л., 1989. – 23 с.
4. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии : в 2 т. / С. Л. Рубинштейн. – М. : Педагогика, 1989. – Т. 1. – 1989. – С. 449.
5. Станиславский К. С. Работа актера над собой в творческом процессе переживания / К. С. Станиславский. – М. : Искусство, 1954. – 375 с. (Сочинения : в 8 т. / К. С. Станиславский : т. 2).
6. Сухомлинский В. А. Слово о слове / В. А. Сухомлинский: – К. : Рад. школа, 1980. – 678 с. – (Избр. произв: в 5 т. / В. А. Сухомлинский : т.5).

Стаття надійшла до редакції 22.03.2011 р.